

UOT 159.9

<https://doi.org/10.59849/2710-0820.2023.1.265>

KAMİLƏ RƏHİMOVA

*Bakı Slavyan Universiteti,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent avəzi
Azərbaycan
ragimovakamilya@hotmail.com*

SUISİD DEVIANT DAVRANIŞ FORMASI KİMİ

Açar sözlər: suisid, deviant davranış, psixopatoloji, psixoloji, sosioloji.

Müasir dövrdə suicidal davranış global sosial və psixoloji problemlər fonunda ön yerlərdən birini tutur. Problem yalnız suicidal risklərin artma dinamikasında deyil, həm də onun gözlənilməzliyində və həll olunmasının çətinliyindədir. Ayrı-ayrı ölkələrdə problemlə bağlı sanballı tədqiqat işləri aparılsa da, zəruri olan metodlardan və texnikalardan istifadə olunsa da suisid problemi hələ də problem olaraq qalır.

Suisid və ya intihar haqqında təsəvvürlər insanın yaranma tarixi ilə başlanır. Suicidal davranışa münasibət əsrdən-əsirə, sivilizasiyadan sivilizasiyaya qədər müxtəlif formalarda özünü göstərmişdir. Cəmiyyətin inkişaf tarixinin müəyyən mərhələlərində özünəqəsd, intihar və suisidin məzmun və mənası fərqli nüanslardan baxılmışdır. Qeyd olunmalıdır ki, hətta müəyyən tarixi dövrlərdə bir sıra xalqlarda özünəqəsd normal sosial hadisə kimi qəbul olunmuşdur. Özünü həyatda mərhum edən antik insan bunu heç kimdən gizləməmiş, açıq-acığa özünün borc və məsuliyyətini dərk edərək həyata keçirmişdir. Hətta Qədim Yunanıstanda mövcud olmuş stoiklər və epikürçülərin əksinə olan fəlsəfi məktəblər intihara - insanın könüllü şəkildə özünü həyatdan məhrum etməsinə mənəvi yüksəliş kimi yanaşırdılar. Lakin Qədim Yunan filosoflarından Platon və Sokrat hesab edirdilər ki, əxlaqi-etik baxımdan suisidə heç nə ilə bəraət qazandırılı bilməz. Nəzərə almaq lazımdır ki, zaman-zaman cəmiyyət özü də suisid faktına düşmən münasibət sərgilənmiş və onu həyata keçirənləri həyatdan qorxan, yaşamaqdan, mübarizədən qaçanlar kimi qınamışdır. Dini baxışlarda da suisidə qarşı bir dözümsüzlük vardır. İslam dini hesab edir ki, özünüöldürmə ən ciddi

günahdır və o heç zaman bağışlanmır. Bu Allahın insana verdiyinə üsyanıdır. Belə günahlar Tanrı dərgahında ən bağışlanmaz günahlardır. Bu baxımdan dini təsəvvürlər suicidal davranışı bütünlüklə qadağan edir.

“Suisid” latın sözü olub, “sui” - özünü, “saedere” - öldürmək sözlərinin birləşməsindən yaranmış və mənası özünü öldürmək deməkdir. Dilimizdə “özünü öldürmə” sözün əvəzinə başqa dillərdən alınma sözlər olan “suisid”, “intihar” sözləri də işlədilir. İntihar sözü isə ərəb sözüdür. Əvvəllər boğazın kəsilməsi kimi ifadə olunsa da, hazırda özünü öldürmənin bütün üsullarını özündə ehtiva edir. Ona görə də hər iki söz eyni gücə malik olmaqla dilimizdə özünü öldürmə mənasında işlədilir (2, s. 8).

Digər mənbələrdə suisid anlayışı oxşar cəhətlərlə səciyyələndirilir. Suicidal davranışın diaqnostikasını və korreksiyasını müəyyənləşdirməyə çalışan M.A.Alimova göstərir ki, “Suisid niyyətli şəkildə ölümlə nəticələnən özünüməhvətmədir (özünü həyatdan məhrum etmədir). Bu hadisənin psixoloji mənası onunla səciyyələnir ki, bu zaman insanın ixtiyarı və qeyri-ixtiyari şəkildə düşdüyü situasiyadan affektə reaksiyası ilə, emosional gərginliyin boşaldılması və situasiyadan uzaqlaşmaq hesabına çıxır” (7, s. 9).

A.Q.Ambrumovanın suisid konsepsiyasına görə, suisid şəxsiyyətin yaşadığı mikrososial konflikt şəraitində sosial-psixoloji dezadaptasiyasının nəticəsidir. Bununla yanaşı müəllif özünüöldürmə (həqiqi suisid) və özünüöldürməyə cəhdi (tamamlanmamış suisid) ayırd edir. A.Q.Ambrumovadan fərqli olaraq Bruksbenk suisid və parasuisid anlayışlarını ayırd edir. O, suisidi niyyətli özünüöldürmə kimi, parasuisidi

isə ölümə gətirib çıxarmayan niyyətli şəkildə özünəzərər vurma kimi səciyyələndirir (8, s. 8).

Suisid (intihar) - sosial və psixoloji özgələşmənin son həddi, görünən tərəfi olub, insanın özünə qarşı yönəlmiş deviant davranış formasıdır. Suisidal davranış anlayışı geniş anlayışdır və özünüdə özünəqəsd, özünəqəsdə cəhd, suisidal təzahürlər və s. özündə ehtiva edir. İntihar təlabatların deyil, emosiyaların, daxili aqressiyanın boğulması və xarici aləmə qarşı olan etirazın özünə yönəlmiş forması kimi təzahür edir. Xarici aləmə qarşı olan, lakin özünə yönəlmiş etirazın şəxsiyyətin deqradasiyasına gətirən bir sıra formalarını fərqləndirmək olar: itaət və ya "Mən" in cılızlaşması, şəxsiyyətin ikiləşməsi, nevroz, əsəbi gərginlik, özünəqapanma, ölümdə ölümsüzlük axtarışı, ölümün mükəməl olan kimi qəbul olunması. İntihara gətirən səbəblər, problemlər, intiharetmə məqamında olan insanın sosial və psixoloji vəziyyəti başlıca təsiretmə amilləri kimi xüsusi analiz tələb edir.

Müasir dövrdə intihar edən şəxsin davranışı birmənalı şəkildə patoloji hal hesab olunmur. Əksər hallarda intihar hadisəsi psixi cəhətdən sağlam, normal insanlar tərəfindən həyata keçirilir. Eyni zamanda bir çox müəlliflər hesab edir ki, intihar şəxsiyyətin özünü dağıdıcı hərəkətlərinin mərhələli keçidlərində sonuncu nöqtədir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı dünya statistikasına əsasən intihar mövqeyini (suisid göstəricilərini) 3 qrupa ayırır:

- İntiharın yüksək səviyyəsi (sayı 20-dən çox olanlar).
- İntiharın orta səviyyəsi (sayı 10-20-yə qədər olan).
- İntiharın aşağı səviyyəsi (sayı 10-na qədər olanlar).

İntiharın aşağıdakı növləri var:

- Əsl suisid;
- Demonstrativ suisid;
- Affektiv suisid.

Əsl suisid aktını həyata keçirən şəxs məqsədyönlü və şüurlu şəkildə həyatını sonlandırmaq istəyir. Demonstrativ suisiddə müəyyən sosial effektdə yönəlmə var, yəni şəxs mövcud durumunu dəyişmək məqsədilə özünə cəza verir, bununla da ətrafındakıların diqqətini cəlb etmək istəyir. Affektiv suisid affekt halının tam zirvəsində həyata keçirilir (2, s. 79).

Hələ qədim dövrlərdən tədqiqatçılar suisidin hər hansı bir nəzəri əsaslarını verməyə çalışmışlar. Suisidal davranışın tədqiqinə nəzər salsaq görürük ki, onun nəzəri əsasları üç istiqamətdə yer tutur: psixopatoloji, psixoloji və sosioloji.

1. Psixopatoloji konsepsiya belə bir fərziyədən irəli gəlir ki, bütün özünə qəsd edənlər ruhi xəstə olan adamlardır. Suisidal hərəkətlər kəskin və xroniki psixi pozğunluqların meydana çıxmasıdır. Bu konsepsiyanın tərəfdarları N.P.Bruxanski, V.K.Xoroşko, L.A.Prozerov və başqaları psixiatrlar olmuşlar. Onlar bu problemi təbabət üçün ənənəvi metodlarla, etiologiya baxımından patogeneza və kliniki xəstəliklər kimi öyrəndilər.

2. Psixoloji konsepsiya tərəfdarları belə hesab edirlər ki, suisidal hərəkətləri psixi xəstələr kimi, sağlam adamlar da edə bilər (A.Q.Ambrumova). Problemlərin həlli variantlarından biri bu hadisəyə psixoloji aspektdən yanaşmaqdır. Psixoloji konsepsiyaya görə, şəxsiyyətin suisidal davranışının formalaşmasında psixoloji amillər aparıcı rol oynayır (V.T.Kondraşenko).

Suisidal davranışın ilk psixoloji nəzəriyyəsi ilk dəfə XX əsrin əvvəllərində Avstriya psixoloqu Z.Freyd tərəfindən verilmişdir. O, intiharin tam bir izahının heç bir yolla verilməyəcəyini qeyd edirdi. Buna görə də Freyd və onun davamçıları sadəcə intihara zəmin yaradacaq psixi durumları öyrənməyə çalışıblar.

Z.Freyd intiharı xarici aqressiyanın bir təzahürü, başqasını öldürmək istəyinin özünə qarşı yönəlməsi kimi göstərir. Psixanaliz konsepsiyasında intiharin səbəbi kimi subyektin xarici aləmə neqativ (mənfi) münasibəti əsas götürülür ki, nəticədə "ali Mən"-in təsiri altında aqressiv reaksiyaların xarici aləmdən dəyişərək, özünə yönəlməsi baş verir. İntihar hərəkətin həm subyekti, həm də obyektini əks etdirməklə, eləcə də sıx əlaqədə olan qatil və mərhum rollarını özündə cəmləşdirir. Subyektin aktivliyini tərənnüm edən psixanaliz göstərir ki, öldürmə aktının baş verməsi əslində aqressivlik əlamətinin olması ilə bağlıdır. Bundan başqa, insanın suisidal davranışı nevroitik əlamətlərlə eynilik təşkil etməklə, ziddiyyətli səylərin toqquşması nəticəsində əmələ gəlir.

Ziqmund Freyd intiharı sosial mühitdə olan savaşa və narazılıqlarla əlaqələndirirdi. Özünə-

qəsdı şəxsiyyətin mühitlə konfliktinin nəticəsi hesab edirdi. Freyd intiharını məhz “cavabı verilməmiş emosiya” adlandırır. Bir sözlə, o özünəqəsdı təmin olunmamış təəssüratların, arzu, istək və meyllərin nəticəsi hesab edirdi. Onu da deyək ki, Freydin bu nəzəriyyəsini bir çox alimlər psixologiyada inqilab kimi dəyərləndirdilər (5, s. 56).

O, “ölüm instinkti”nə inanırdı və yeniyetmələrdə suisidə anadangəlmə instinkt kimi baxırdı. Freyd intiharını aqressiyaya əsasən autoaqressiya ilə ifadə olunan ölüm instinktinin təzahürü kimi qiymətləndirmişdir. Nəticədə bələ qənaətə gəlmişdir ki, insan psixikasının təməlində iki əsas meyl durur:

1) Həyata olan meyl – Həyat instinkti (Eros).

2) Ölümə olan meyl – Ölüm instinkti (Tanatos).

Freydə görə, bu intiharların araşdırılmasını və təhlilini bir xeyli asanlaşdırır. Bununla əlaqədar olaraq o, deyirdi ki, əgər insan canlı varlıq olaraq cansızdan törəyibse (burada Adəmin torpaqdan yaranması nəzərdə tutulur) onun ölümə meyli realdır. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, psixanalitik mövqedə dayanan müasir suisidoloqlar Freydin köhnəlmiş baxışlarını, əsasən də, onun autoaqressiyaya aqressiv instinktin təzahürü kimi yanaşmasını dəstəkləmişlər.

Bu sahədə aparıcı tədqiqatçılardan A.Q.Ambrumova suisidal davranışı insanın mikrososial konfliktlər şəraitində yaranan sosial-psixoloji dezadaptasiyasının nəticəsi hesab edir. Adaptasiya, ümumiyyətlə, canlı sistemlə xarici şərait arasında uyğunluğun olmasıdır. Dezadaptasiya anlayışı isə orqanizmlə mühit arasında uyğunsuzluğun müxtəlif dərəcə və keyfiyyətlərini əks etdirir. Tam uyğunluq inkişafı sürətləndirir, tam uyğunsuzluq isə həyat fəaliyyəti ilə bir araya sığışmır. Bu iki qütb arasında yerləşən aralıq vəziyyətində olan sistemlər üçün isə həm adaptasiya, həm də dezadaptasiya terminləri eyni dərəcədə qəbul edilir. Bütün bu ümumi vəziyyətlər insanın spesifik adaptasiya forması olan sosial-psixoloji adaptasiya üçün də qəbul edilir. İnsan öz inkişafını ətraf mühitə passiv uyğunlaşma yolu ilə deyil, gerçəkliyin təbii və sosial şərtləri ilə aktiv münasibətlərdə olması nəticəsində təmin edir (9, s. 92).

İnsanın sosial-psixoloji adaptasiyasının müvəffəqiyyətlik meyarları onun adi və ekstremal situasiyalarda davranışından asılıdır. Vəziyyətin ekstremallığı onun subyekt üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olmasını əks etdirir. Ekstremal şəraitlərdə müxtəlif adamlar öz uyğunlaşma taktikalarını eyni cür qurmur. Daha dözümlü, möhkəm olan adamlar plastikliyin və ehtiyat fondun hesabına adaptasiyanın əvvəlki səviyyəsini saxlaya bilər. Bəzilərinə uyğunlaşma səviyyəsinin müvəqqəti olaraq aşağı düşməsi müşahidə olunur.

Dezadaptasiya özünü ilk növbədə şəxsiyyətin autizm haləti ilə, yəni ətrafdakılarla ünsiyyətdən, təmasdan yayınaraq, öz hisslərinə, öz dünyasına qapanması kimi bürüzə verir. Özünəqapanmanı mənəvi-psixoloji gərginliklə müşayiət olunan intihara gətirən xüsusi psixoloji halət kimi xarakterizə etmək olar. Müəlliflərdən psixol.ü.f.d. S.Şabanovun qeyd etdiyi kimi, məhz özünəqapanma vəziyyətində “suisidentin emosional halında intensiv olaraq mənfi reaksiyalar yaranaraq, idrak imkanlarını poza bilər. Suisident tərəfindən zamanın təhrif olunaraq qavranılması, onun affekt halı ilə çulğaləşaraq, ona edilən psixi zədənin təsiri nəticəsində keçirdiyi emosional hal böhranlı vəziyyətə gəlib çıxır. Onun daxili aləmində belə bir halın heç vaxt bitməyəcəyi təəvvürü yaranır, onun idrak proseslərinin stukturunda əhəmiyyətli dərəcədə dəyişiklik əmələ gəlməklə, şəxsiyyətinin identifikasiyası pozulur, “Mən” obrazı təhrif olunur” (5, s. 78).

Şəxsin davranışı impulsiv və qeyri-produktiv olmaqla, dezadaptiv xarakter daşıyır. Tədqiqatçılardan A.Q.Ambrumova, V.A.Tixorenko və L.L.Berqelson dezadaptasiyanın bir-biri ilə əlaqəsi olan obyektiv və subyektiv əlamətlərini fərqləndirərək, hər bir suisidentdə bu əlamətlərin müşahidə edildiyini göstərirlər. Müəlliflərin qeyd etdiyi kimi, “dezadaptasiya patoloji və qeyri-patoloji formalarda təzahür edir. Patoloji dezadaptasiya psixopatoloji pozuntulara səbəb olaraq, şəxsiyyətin dəyər-yanaşma və kommunikativ fəaliyyətinin pozulmasına gətirir. Suisidlə nəticələnən sosial-psixoloji dezadaptasiyanın hər iki formasında iki faza-predispozision və suisidal seçilir. Bilavasitə ikinci faza suisidlə nəticələnir” (10, s. 95).

Müəlliflər dezadaptasiyanı şəxsiyyətin həll etməkdə çətinlik çəkdiyi daxili və xarici konfliktlərin təzahürü kimi xarakterizə edirlər. Eyni zamanda dezadaptasiya şəxsiyyətin autsayder, yəni daxil olduğu qrupa uyşmazlığı səbəbindən qrupun üzvləri tərəfindən qəbul edilməməsinin səbəbi də ola bilər. Ünsiyyətdə yaranan baryerin müəyyən forması kimi təzahür edən şəxsiyyətin sosial cəhətdən mənfi qiymətləndirilməsi, onun üçün müqəddəs olan hiss və duyğularına həqarətlə yanaşılması, insanın şəxsi imkanlarını həyata keçirməyə mane olan psixi baryer və s. frustrasiya halətinə gətirib çıxarır. Uğursuzluq, kədər və sarsıntı (stress) nəticəsində yaranan və iqiqat əsəb gərginliyi ilə müşayiət olunan frustrasiya insanda xarakterin dəyişməsinə, özünəinamsızlığın yaranmasına səbəb olur. Belə insanlarda çox vaxt depersonalizasiya, yəni insanı şəxsiyyət kimi xarakterizə edən psixoloji və davranış xüsusiyyətlərinin itirilməsi haləti və bunun nəticəsi olaraq yaranan depressiya, şəxsiyyətin normal psixoloji və sosial durum strukturunun pozulması ilə müşahidə olunur. Beləliklə, həm psixoloji, həm də sosial gərginlik vəziyyətində olan şəxsiyyət ruhi pozğunluq halı – böhran keçirir. Psixoloji böhran halətində olan şəxsiyyətdə mənfi emosiyaların təsiri altında motivasiya sahəsinin koqnitiv təsəvvürləri dəyişir, ümumi davranış passivləşir. Çox vaxt ağır, uzun sürən depressiya vəziyyəti özünəyönəlmiş destruktiv davranışa – intihara səbəb olur.

Amerika davranış psixologiyasında da suisidın psixoloji mexanizmlərini izah etməyə çalışan müxtəlif yanaşmalar var. Onlardan biri U.Qlasserin yanaşmasıdır. Onun fikrincə, suisidal davranışı yaradan hallar depressiya ilə bağlıdır və özünənəzarətin itirilməsi bu aktın baş verməsi üçün zəmin hazırlayır. O, göstərir ki, insanın nəzarət edə biləcəyi tək davranış onun öz davranışdır. Gerçəklik bizə yalnız məlumat verir və həmin məlumatı daxili tələbatlara uyğunlaşdırmaq bizim öz seçimidir. Deməli suisid insanın öz seçimidir. U.Qlasser göstərir ki, suisidal davranışı depressiya nümunəsində şərh etmək olar. O, depressiya nümunəsində istənilən simptomun üç funksiyasını təsvir edir.

- Hər zaman arzu və tələbatların frustrasiyası zamanı meydana çıxan qəzəbin nəzarət edilməsi və modifikasiyası.

- Köməyə çağırış.

- İnsanın istəmədiyi və ya daxil olmağa qorxduğu fəaliyyətin məhdudiyətləri (1, s. 111).

Suisidal davranışın psixoloji mexanizmini açıqlamağa çalışan A.Adler suisidal davranışın baş verməsinə gətirib çıxaran amil kimi “nata-mamlıq hissini” əsas götürürdü. Onun fikrincə görə, bütövləşmiş şəxsiyyətdə belə bir davranış tərzinin ortaya çıxmasına zəmanət yoxdur. Bununla yanaşı, Adler sosial durum, qüsurlara münasibət və ailə tərbiyəsinin də suisidal davranışın yaranmasında əsaslı mexanizm hesab edirdi (6, s. 47).

3. Sosioloji konsepsiyanın ən görkəmli nümayəndələrindən biri fransız fikir adamı Emil Dürkheymə görə, suisidal davranışın əsasında sosial inteqrasiyanın qeyri-sabit və aşağı səviyyədə olması durur. Özünü öldürmənin sıxlığı isə fərdin cəmiyyətə hansı səviyyədə inteqrasiya olunmasından asılıdır. Onun fikrincə, özünü öldürmə istənilən halda fərdin sosial mühitlə qarşılıqlı münasibətləri kimi başa düşülməlidir. Çünki bu münasibətlərdə sosial amillər aparıcı rol oynayır. Bu konsepsiyanın əsas çatışmayan cəhəti sosial mühitlə qarşılıqlı münasibətlərdə şəxsiyyətin rolunun nəzərə alınmamasıdır.

Onun intihar mövzusunda apardığı araşdırmaların üstündən 100 ildən çox vaxt keçmişdir. Bu sahədə klassik tədqiqatçılardan hesab olunur. O, intihar anlayışını izah edərkən qeyd edir ki, “İntihar - bilavasitə və ya bilavasitə qurbanın özü tərəfindən müsbət və ya mənfi hərəkət kimi yerinə yetirilmiş hər cür ölüm hadisəsidir” (10, s. 74).

Sosial inteqrasiyanın azalması (məs., insanın vacib olduğu sosial qrupdan təcrid olunması) şəxsiyyət tərəfindən həyatı bir maneə kimi qəbul edilərək (frustrasiya şəraiti), suisidqabağı şəraitdə insanda həyacan və depressiya halının yaranmasına gətirib çıxarır.

Əgər E.Dürkheym sosioloji məktəbi intiharı subyektin cəmiyyətlə olan əlaqəsinin qanunauyğun reaksiyası kimi görürsə, yəni cəmiyyət suisid davranışın əsas və təhrikədiçi komponenti kimi çıxış edirsə, psixanalitik konsepsiyaya görə isə, əksinə olaraq suisidal davranışın baş verməsində əsasən subyektin daxili aktivliyinə, daxili mənbəyinə istinad edilir. Suisidal davranışın son illərki tədqiqi isə, suisidal davranışın

yananma səbəbləri kimi həm daxili, həm də xarici determinantları əsas götürür.

Emil Dürkheymə görə, intiharın əsas səbəblərindən biri fərdlə ictimai dəyərlər, normalar arasında yaranan vakuumdur. O, bunu anomiyaya adlandıraraq qeyd edirdi ki, bu kimi vakuumlar keçid dövrlərində daha çox rastlanır. Bu, elə bir dövrdür ki, əvvəlki normalar fərd üçün öz qüvvəsini itirib, yeniləri isə hələ formalaşmayıb. Deməli, intihar həm də fərdi inqilabdır. Bu qəbil intiharlar tibdə parasuisid adlanır. Bu zaman intihar edən şəxs bir növ ətrafdakıların diqqətini ya özünün, ya da toplumun hansısa probleminə cəlb etməyə cəhd edir. Bunun əksi isə şüurlu və doğruçu intihardır. Bu zaman insan öncədən hazırlaşır, onun məqsədi kimsənin - doğmaların, dostların nə hiss edəcəyini göz önünə almadan, nəyin bahasına olursa olsun intihar etməkdir. O, tərəddüd etmir, həyatdakı missiyasının başa çatdığını sakitcə dərk edir və qərar verir. Bu həmin haldır ki, onu müdriklik adlandırmaq olar (10, s. 85).

E.Dürkheym suisidal təsnifatlarda iki kriteriyayı – sosial inteqrasiyanı və sosial reqlyasiyanı əsas götürərək, suisidal davranışın əsas 4 növünü ayırd edirdi. Birinci 2 növ – eqoistik (sosial inteqrasiyanın müəyyən dərəcədə azalması) və alturistik (sosial inteqrasiyanın müəyyən dərəcədə artması) özünüöldürmələr sosial inteqrasiyaların (yəni, insanın cəmiyyətə bağlılıq dərəcəsi) pozulması ilə birbaşa bağlıdır. İkinci növ - anomik (sosial reqlyasiyanın azalması) və fatalist (sosial reqlyasiyanın artması) özünüöldürmələr isə birbaşa sosial reqlyasiyanın (yəni, cəmiyyətin əsasən məhdudlar vasitəsi ilə individə müəyyən təsirinin dərəcəsi) pozulmasından asılıdır.

- Eqoistik suisid – öz sosial qrupu ilə vəhdət hissini itirmiş və ona görə də ailəvi, dini, ictimai nəzarətə tabe olmayan şəxslər tərəfindən törədilir.

- Alturistik suisid – öz həyatını sosial motivlərə qurban verən və bununla yüksək dərəcədə qrup identifikasiyasına malik şəxslərdə təsadüf edir.

- Anomik suisid – sosial və siyasi dəyişikliklər dövründə cəmiyyətlə sosial reqlyasiyanın azalması ilə bağlı şəxslərdə təsadüf edilir.

- Fatalist suisid sosial və siyasi dəyişikliklər dövründə cəmiyyətlə sosial reqlyasiyanın artması ilə bağlı şəxslərdə təsadüf edilir.

Eqoistik halları “insanın kəskin fərdiləşməsi” kimi izah edən müəllif qeyd edirdi ki, alturizm eqoizmin tam əks mənasını ifadə edir. “Mən” insanın özünə aid olmayanda, özü deyil, başqası ilə birləşdikdə onun fəaliyyət mərkəzi öz varlığına deyil, həmin fərdin daxil olduğu qrupa aid olur. E.Dürkheym məcburi alturist intihar, fakultativ alturist intihar, təmiz alturist intiharı fərqləndirərək qeyd edir ki, məcburi alturist intihar borc naminə, fakultativ alturist intihar fərdi inamlar naminə, təmiz alturist intihar isə heç bir səbəb olmadan özünü qurban vermək, tərifəlayiq hesab edildiyi üçün yerinə yetirilir.

Anomal intiharı cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi böhranı ilə əlaqələndirən müəllif, bu vəziyyətin tənzimlənməsi yolunda ictimai rəyin əsaslı rolə malik olduğunu vurğulayır. Müəllif anomik intiharın əksi olan fatalist intihar növünü təqdim edərək, fatalist intiharın səbəblərini “nizamlaşmanın həddən artıq çoxluğu nəticəsində gələcəyin amansızcasına qapadılması, ehtirasların nizam-intizam vasitəsilə ciddi şəkildə qanuniləşdirilməsi” ilə izah edir (10, s. 93).

E.Dürkheym fərqləndirilən intihar növlərinin baş vermə səbəblərini aşağıdakı kimi təqdim edir:

Eqoist intiharın əsas səbəbləri - uzun müddətli melonxoliya, xarici mühitə uyğunlaşma imkanlarının itirilməsi, həyatın mənasının itirilməsi, həyata məhəbbətin itirilməsi, əzablardan xilas olmağı istəyi ilə bağlı olur.

Alturist intiharın əsas səbəbləri – ağıl və iradənin birliyindən doğur, boricdan irəli gəlir, inam və entuziazma qapanma nəticəsində baş verir .

Anomal intiharın əsas səbəbləri – qəzəb və təəssüf, məqsədin itirilməsi, iradə zəifliyi, həyata nifrətlə bağlıdır. Anomal intihar progressiv və regressiv xüsusiyyətlərə malikdir.

E.Dürkheym qarışıq intihar növləri də təqdim edir. Bu sırada:

1. Eqoistik-anomik intihar - ehtiraz və ehtiraslılığın, fəaliyyət və xəyalpərəstliyin nəticəsi kimi əmələ gəlir.

2. Anomik-alturist intihar - ehtiraslı fədaçılığın nəticəsində baş verir.

3. Egoistik-alturistik intihar - əxlaqi ciddi-lik tərəfindən məhdudlaşdırılmış melankoliyanın nəticəsidir.

E.Dürkheim statistik məlumatlar əsasında faiz dəyişkənliyinə görə yuxarıdan aşağıya ardıcılığına uyğun olaraq, intiharın sosial səbəblərinin aşağıdakı təsnifatını təqdim edir:

- 1) Yoxsulluq, var-dövlətin itirilməsi;
- 2) Ailə faciəsi;
- 3) Məhəbbət, qısqançlıq, pozğunluq, məqsədsiz həyat;
- 4) Müxtəlif xoşagəlməz hadisələr;
- 5) Psixi pozğunluq;
- 6) Vicdan əzabı, cinayətə görə lənətdən qorxu hissi;
- 7) Digər səbəblər, aydın olmayan səbəblər;
- 8) Fiziki əzab;
- 9) Ailədə xoşagəlməz hadisələr;
- 10) Əyləncəli oyunlara ehtiraz, alkoqolizm;
- 11) Dini çaşqınlıq;
- 12) Çılğın əsəbi vəziyyət;
- 13) Həyata nifrət.

E.Dürkheim intiharın ilkin sosial əsaslarını – 1. Cəmiyyəti təşkil edən fərdlərin təbiəti; 2. Onların assosiasiya olunması vasitələri, yəni sosial təşkilatların təbiəti; 3. Kollektivlərin anatomik quruluşuna toxunmadan kollektiv həyatın axarını pozan təsadüfi şərait, milli və iqtisadi böhranlar və s. ilə bağlayır (4, s. 32).

Bundan əlavə, insanın həyatla hesablaşması məqsədi daşıyan “sadə suisid”, özünə qəsd edərək yaxınlarını da özü ilə aparmağa meyilli şəxslərdə “genişlənmiş suisid” (məsələn, suisiddən əvvəl azyaşlı uşağını guya əzabdan qurtarmaq üçün öldürmüş qadının hərəkəti), eyni zamanda birgə intihar etmək üçün razılığa gəlmiş qruplarda təsadüf edilən “kollektiv suisid” (bela hallara dini təriqət nümayəndələrində və psixiatriya xəstəxanalarının pasiyentlərində rast gəlinir) növləri ayırd edilir (3, s. 230).

Son illər geniş vüsət alan susidal nəzəriyyəsi - suisidal davranışın koqnitiv nəzəriyyəsidir. Tədqiqatçılardan R.Baumeysterin “qaçma” nəzəriyyəsinə görə intihar spesifik “koqnitiv dağılma”nın nəticəsidir ki, bunun da yaranma səbəbi - reallıqdan qaçmaq arzusu ilə şüurda olan əzablı fikirləri çıxarmaqdır. Bu nəzəriyyəyə görə intihar – həyatı problemləri həll etməkdə bir acizlikdir. “Qaçma” nəzəriyyəsi 6 pilləli (dərəcəli) suisidqabağı davranışı ayırd edir:

- İndividual həyatı problemlərlə və çətinliklərlə toqquşması nəticəsində reallıqdan uzaq yüksək, ali gözləmələrin kəskin formada aşağı enməsi;

- Özü haqqında neqativ təsəvvürlərin yaranması, günah hissinin duyulması;

- Özünü ali varlıqlarla eyniləşdirmə;

- Qeyd olunan eyniləşdirmə nəticəsində mənfi (neqativ) emosiyalar kompleksinin formalaşması;

- Koqnitiv dağılma halı subyektin əzablı fikirlərindən azad olmaqla bütövlükdə kömək etmir.

- Problemlərdən qaçmaq üçün ən effektiv üsul – özünü öldürmədir.

Yuxarıda sadalanan pillələrin hər birinə şərait yaradılarda intihar halları baş verə bilər. Koqnitiv dağılma konsepsiyasının əsas anlayışı subyektin xoşagəlməz hisslərdən, yəni özünün natamamlığı hissindən azad olmağa, özündə olan psixoloji müdafiədən (inkaretmə, qəbuletmə və s.) istifadə etməsinə can atması, eləcə də zaman məkanından kənara çıxma, gələcəyə qoyulan məqsədlərdən və problemlərin konstruktiv həllindən imtina etmək deməkdir (11, s.130).

İntihar mövzusunda psixoloji aspektdən baxarkən nəticə olaraq belə qeyd etmək olar: insan yaşamaq üçün doğulur və yaşmalıdır. Bütün yaşadığı sosial-iqtisadi və digər problemlər qarşısında aciz qalmamalıdır. Və qaldığında da bu problemlərdən çıxış yolu axtarmalıdır. İntihar çıxış yolu deyil. İntihar, insanın özünü bir çox gözəlliklərdən – bunun ən əlası olan “yaşamdan” məhrum etməsidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Cabbarov R.V. Gerçəklik terapiyası və yaşamaq sənəti. Bakı: Zərdabi, LTD MMC, 2017, 216 s.
2. Hüseynova D.R. İntiharın psixologiyası. Bakı: Adiloğlu, 2012, 115 s.
3. İsmayılov N., İsmayılov F. Tibbi psixologiya və psixoterapiya. Bakı, Maarif nəşriyyatı, 2002, 376 s.
4. Məmmədova S.D. Suisid destruktiv davranış forması kimi // Elmi əsərlər, 2006, № 3-4(6), s. 29-36

5. Şabanov S.F. Suisidal hallar üzrə məhkəmə-psixoloji ekspertizasının keçirilməsi. Metodik vəsait. Bakı, 2000, 125 s.
6. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. Москва: Прогресс, 1995, 158 с.
7. Алимова М.А. Суицидальное поведение подростков: диагностика, профилактика, коррекция. Москва, 2014, 100 с.
8. Амбрумова А.Г., Тихоненко В.А. Суицид как феномен социально-психологической дезадаптации личности. Актуальные проблемы суицидологии. Москва, 1978, с. 6-28.
9. Амбрумова А.Г., Тихоненко В.А., Бергельсон Л.Л. Социально-психологическая дезадаптация личности и профилактика суицида // Вопросы психологии. Москва, №4, 1981, с. 91-101
10. Дюркгейм Э. Самоубийство. Москва, 1912, 136 с.
11. Полищук Ю.И. О спорном понимании самоубийство как психологического явления // Вопросы психологии. Москва, №1, 1994, с. 128-131

Резюме

Кямиля Рагимова

Суицид как форма девиантного поведения

В данной статье автор отмечает, что суицид истекает не из необходимости, а является формой подавления внутренней агрессии, эмоций и возражения против внешнего мира. Сначала раскрываются проблемы суицидального поведения личности, а дальше отмечаются основные теоретические направления исследуемой проблемы. Далее автор систематично, обширно анализирует и раскрывает три аспекта суицида: психопатологический, психологический и социологический.

Ключевые слова: суицид, девиантное поведение, психопатологический, психологический, социологический.

Summary

Kamila Rahimova

Suicide as a form of deviant behavior

In this article, the author notes that suicide does not result from necessity, but is a form of suppression of internal aggression, emotions and objections to the outside world. First, the problems of suicidal behavior of a person are revealed, and then the main theoretical directions of the problem under study are noted. Further, the author systematically, extensively analyzes and reveals three aspects of suicide: psychopathological, psychological and sociological.

Keywords: suicide, deviant behavior, psychopathological, psychological, sociological.